

บทที่ 3

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเพื่อที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีผลต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพและการพึ่งพาตนเอง ในพื้นที่ตำบลทาบลาดุก อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ซึ่งผู้ศึกษาได้เข้าไปศึกษาด้วยตนเอง เพื่อรวบรวมข้อมูลในด้านการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร เพื่อให้เข้าใจถึงบริบทของปรากฏการณ์ของชุมชนในการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่ส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพและการพึ่งพาตนเอง ตลอดจนศึกษาถึงความเป็นอยู่ของชุมชนที่ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิตซึ่งผู้ศึกษาได้เข้าไปเก็บข้อมูลเป็นช่วงๆ ตามขั้นตอนของการจัดเก็บข้อมูล และเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นที่ยังขาดหาย

การศึกษาในครั้งนี้ได้อาศัยวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และวางแผนการดำเนินงานไว้เป็นขั้นตอนดังนี้

3.1 การศึกษาเบื้องต้น

3.1.1 การวางแผนด้านข้อมูล

3.1.2 การศึกษาข้อมูลจากเอกสารและบุคคล

3.1.3 การศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้นในพื้นที่

3.1.4 การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

3.3 วิธีการเก็บและรวบรวมข้อมูล

3.4 การตรวจสอบข้อมูล

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 การศึกษาเบื้องต้น

3.1.1 การวางแผนค้นข้อมูล

ได้วางแผนเก็บข้อมูล โดยการนำวัตถุประสงค์หลัก มาแตกเป็นวัตถุประสงค์ย่อย ซึ่งในวัตถุประสงค์ย่อยนี้จะมีประเด็นต่างๆแยกย่อยลงไปอีก เพื่อเตรียมสำหรับการนำไปสร้างเครื่องมือสำหรับเก็บข้อมูลในภาคสนาม โดยทำเป็นตารางการจัดทำข้อมูล (อยู่ในภาคผนวก ก) ซึ่งตารางจัดทำข้อมูลมีหัวข้อสำคัญคือ

- วัตถุประสงค์หลัก
- วัตถุประสงค์ย่อย
- ประเด็น
- แหล่งข้อมูล
- เครื่องมือในการเก็บข้อมูล
- การวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อสร้างตารางการจัดทำข้อมูลแล้ว ได้นำประเด็นต่างๆมาพิจารณาเพื่อนำไปสร้างโครงสร้างคำถาม ซึ่งเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการเก็บข้อมูลและเริ่มดำเนินการศึกษาตามขั้นตอนต่างๆ ที่ได้วางแผนไว้ โดยมีตารางการจัดทำข้อมูลเป็นแนวทางในการศึกษา

3.1.2 การศึกษาข้อมูลจากเอกสารและบุคคล

3.1.2.1 การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร

ผู้ศึกษาได้ค้นคว้าหาความรู้จากเอกสารทางวิชาการ ตำราเรียน บทความต่างๆ วารสาร เอกสารการประชุมสัมมนาและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อในการวิจัย ซึ่งหัวข้อที่ได้ให้ความสนใจคือ การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีผลต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพและการพึ่งพาตนเอง ผู้ศึกษาได้ศึกษาค้นคว้าและทำความเข้าใจในแนวคิดทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อที่จะสามารถอธิบายและวิเคราะห์ประเด็นที่สนใจแล้วนำมาเป็นกรอบความคิดในการวิจัย และเอกสารที่ใช้ในการศึกษาคือ ตำรา เอกสารประกอบการเรียน คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา ภูมิปัญญาชาวบ้านในการดูแลสุขภาพสุขภาพ การแพทย์แผนไทย การจัด การความหลากหลายทางชีวภาพ การสืบทอดความรู้ เครือข่ายการเรียนรู้และรายงานการวิจัยต่างๆ

3.1.2.2 การศึกษาข้อมูลจากบุคคล

การศึกษาข้อมูลจากบุคคลเป็นส่วนที่มีความสำคัญเนื่องจากภายหลังจากที่ได้ทำการศึกษาค้นคว้าจากตำราและเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาแล้ว เพื่อให้เกิดความชัดเจนจึงได้ปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษาซึ่งเป็นผู้ที่ให้คำแนะนำและให้คำปรึกษาในประเด็นที่ผู้ศึกษาสนใจ นอกจากนี้อาจารย์ที่ปรึกษาแล้ว ผู้ศึกษายังได้ปรึกษาแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับผู้ที่มีความรู้ และประสบการณ์ในงานวิจัยที่เกี่ยวกับหมอพื้นบ้านและสมุนไพร รวมทั้งผู้ที่มีประสบการณ์ในการทำงานวิจัยเชิงคุณภาพด้วยเช่นกัน

3.1.3 การศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้นในพื้นที่

ผู้ศึกษาเลือกพื้นที่ในเขต ตำบลทาบปลาดุก อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมกับหัวข้องานวิจัยในครั้งนี้ ซึ่งผู้ศึกษามีเหตุผลในการเลือกพื้นที่แห่งนี้เพื่อทำการศึกษา ดังนี้

3.1.3.1 เป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานมาเป็นระยะเวลาาน และอยู่ติดกับป่าอุดมสมบูรณ์ คือ อุทยานแห่งชาติดอยขุนตาน ตลอดจนวิถีชีวิตของชาวบ้านยังคงผูกพันกับการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพ

3.1.3.2 ในพื้นที่ตำบลทาบปลาดุก เป็นชุมชนที่มีปรากฏการณ์ตามประเด็นที่ผู้ศึกษาวิจัยมุ่งศึกษาคือมีหมอพื้นบ้านในการทำการรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ โดยการใช้สมุนไพร และมีการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง สืบทอดต่อๆ กันมาจากบรรพบุรุษ และมีการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรให้แก่ผู้ที่สนใจทั่วไปภายในชุมชน ตลอดจนมีการแลกเปลี่ยน ความรู้ซึ่งกันและกันทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชน

3.1.4 การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน

หลังจากการคัดเลือกพื้นที่ที่จะทำการศึกษาแล้ว ผู้ศึกษาจึงได้เข้าพื้นที่เพื่อรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นของพื้นที่และเพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ การศึกษาให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องได้ทราบตลอดจนได้ติดต่อ ประสานงานกับผู้นำชุมชนในหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างความเข้าใจที่ตรงกันและเพื่อขอความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ในหัวข้อต่อไปนี้

3.1.4.1 การศึกษาเรื่อง ความรู้ในการใช้สมุนไพร ผู้ศึกษาได้ทำการพูดคุยกับหมอพื้นบ้านที่มีการใช้สมุนไพรในการรักษาพยาบาลโดยสอบถามในเรื่องของที่มาของความรู้ว่าได้รับ

ความรู้ในการใช้สมุนไพรมาจากแหล่งใด มีคุณค่าทางการรักษาเป็นอย่างไร วิธีการใช้สมุนไพร ตลอดจนวิธีคิด และความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพรเป็นอย่างไร หมอพื้นบ้านที่ได้เข้าไปพูดคุยสามารถอธิบายถึงความรู้ในการใช้สมุนไพรและในส่วนของผู้ใช้สมุนไพรทั่วไป ก็มีการพูดคุยในลักษณะนี้เช่นกัน รวมทั้งการจัดสนทนากลุ่ม

3.1.4.2 ศึกษาถึงการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร โดยผู้ศึกษาได้พูดคุยกับ หมอพื้นบ้าน และผู้ใช้สมุนไพรทั่วไป ถึงการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรเป็นการพูดคุยใน ลักษณะที่ตัวหมอพื้นบ้านเองเป็นผู้รับการถ่ายทอดและเป็นผู้ถ่ายทอดให้แก่ผู้อื่นต่อไปรวมถึงผู้ใช้สมุนไพรทั่วไป นอกจากนี้ยังศึกษาถึงเนื้อหา วิธีการถ่ายทอดและวิธีปรับประยุกต์ใช้

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

ในการศึกษาคั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อให้ได้ข้อมูลและคำตอบที่ ตรงตามความเป็นจริง รวมทั้งเพื่อให้ครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาที่ผู้ศึกษาได้ตั้งไว้จึง ใช้วิธีการศึกษาหลายๆ แบบเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงจากปรากฏการณ์ที่แท้จริงในชุมชนที่ศึกษาจึงได้ใช้ เครื่องมือในการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

3.2.1 ประเด็นการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) ผู้ศึกษาได้ใช้คำ ถามในการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง โดยมีประเด็นในการสัมภาษณ์คือ

- ความรู้ในการใช้สมุนไพร
  - ที่มาของความรู้ในการใช้สมุนไพร
  - คุณค่าทางการรักษา
  - วิธีการใช้สมุนไพร
- ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพร
- ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณี ที่เกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพร
- กระบวนการถ่ายทอด ความรู้ในการใช้สมุนไพร
- ผู้รับการถ่ายทอดในอดีตและปัจจุบัน
- เนื้อหาในการถ่ายทอด
- วิธีการถ่ายทอด
- การปรับประยุกต์วิธีการถ่ายทอดให้เหมาะสมกับปัจจุบัน
- เครื่องมือการเรียนรู้

- ผลของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ
  - ผลต่อสมุนไพร
  - ผลต่อระบบนิเวศ
  - ผลต่อมนุษย์
- การพึ่งตนเองจากการใช้สมุนไพรในการดูแลรักษาสุขภาพ

การสัมภาษณ์ใช้หลังจากที่ผู้ศึกษาได้เข้าไปสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านในระดับหนึ่งแล้ว การสัมภาษณ์จึงเป็นไปอย่างเรียบง่าย ไม่เป็นทางการ เป็นการพูดคุยกันอย่างไม่เป็นพิธีรีตรองและไม่เคร่งครัดในเรื่องขั้นตอนและลำดับคำถาม การสัมภาษณ์ทุกครั้งยึดหลักการนี้ และข้อมูลส่วนใหญ่ที่ผู้ศึกษาได้มาใช้วิธีการนี้เป็นหลัก ผู้ให้ข้อมูลหลักคือหมอพื้นบ้านซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโส ส่วนผู้ใช้สมุนไพรทั่วไป เป็นกลุ่มคนในวัยกลางคนจนถึงผู้อาวุโส

3.2.2 การสังเกต (Observation) ผู้ศึกษาได้ใช้เทคนิคการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และเทคนิคการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ควบคู่กันไปเพื่อความสมบูรณ์ของข้อมูล โดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผู้ศึกษาได้ใช้ในขณะที่พูดคุยกับหมอพื้นบ้านและชาวบ้านในขณะที่กำลังเตรียมสมุนไพรเพื่อนำไปปรุงยา ผู้ศึกษาได้สังเกตขั้นตอนการปรุงยาตามตำรับต่างๆ ของหมอพื้นบ้านตั้งแต่การเตรียมสมุนไพรจนถึงการนำไปปรุงยา และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมอีกหนึ่งครั้งในขณะที่ลูกของหมอพื้นบ้านท่านหนึ่งกำลังจะเข้าไปหาสมุนไพร ผู้ศึกษาจึงได้ขอเข้าไปด้วยเพื่อพูดคุยซักถาม และมีส่วนร่วมในกิจกรรม ดังกล่าว ทำให้ทราบวิธีการเก็บสมุนไพรและรู้จักสมุนไพรชนิดต่างๆ ที่มีการนำมาใช้ภายในชุมชน รวมถึงวิธีการอนุรักษ์และขยายพันธุ์สมุนไพรทั้งที่บ้านและขยายพันธุ์ตามแหล่งที่พบในป่า ส่วนการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้ศึกษาได้ใช้ตลอดเวลาในขณะที่เก็บข้อมูลอยู่โดยการสังเกตความเป็นอยู่ของคนภายในชุมชนมีความสัมพันธ์กับการใช้สมุนไพรอย่างไรและสังเกตสภาพโดยรอบๆ ของพื้นที่ที่ทำการศึกษาอยู่ว่ามีการปลูกและให้ความสำคัญกับสมุนไพรเพียงใด

3.2.3 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ผู้ศึกษาได้ใช้เครื่องมือนี้หลังจากการสัมภาษณ์และสังเกตมาพอสมควรแล้วเพื่อนำข้อมูลที่ได้มาเป็นประเด็นในการเปิดการสนทนา ซึ่งประเด็นที่นำมาเป็นหัวข้อในการสนทนาคือ

- ประเด็นการใช้สมุนไพร โดยแยกย่อยได้ดังนี้
  - เหตุผลในการใช้สมุนไพร ทำไมจึงเลือกใช้
  - ความเชื่อถือสรรพคุณของสมุนไพรเป็นอย่างไร
  - แนวโน้มในการใช้สมุนไพร ในอนาคตของชุมชนแห่งนี้เป็นอย่างไ
เพราะเหตุใด
- ประเด็นการถ่ายทอด
  - มีการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร ให้กับคนรุ่นหลังหรือชุมชนหรือไม่ อย่างไร
  - มีความจำเป็นหรือไม่ที่คั้งอนุรักษ์และถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรให้แก่ผู้อื่น
- ประเด็นการอนุรักษ์
  - หากมีการใช้สมุนไพรกันมากขึ้น จะมีผลต่อการใช้สมุนไพรในแง่ใดบ้าง
  - จากข้อดังกล่าวข้างต้นหากเกิดปัญหาจำนวนสมุนไพรลดลง มีวิธีแก้ปัญหาอย่างไร

ผู้ศึกษาได้ขอความร่วมมือจากผู้ใหญ่บ้าน โดยให้ผู้ใหญ่บ้านเชิญตัวแทนชาวบ้านที่มีการใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวันมาพูดคุยเพื่อสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น โดยให้สมาชิก ภายในกลุ่มแสดงความคิดเห็นและมุมมองที่แตกต่างกัน การสนทนากลุ่มในครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้พลวัตของกลุ่ม เป็นสิ่งกระตุ้นให้สมาชิกในกลุ่มแสดงความคิดเห็นและทัศนะซึ่งความคิดเห็นของคนหนึ่งในกลุ่มสามารถกระตุ้นให้คนอื่นๆ มีความรู้สึกริอยากพูด อยากแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับประสบการณ์การใช้สมุนไพรของตนเอง ซึ่งในการจัดสนทนากลุ่มครั้งนี้ได้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การใช้สมุนไพรที่หลากหลายแตกต่างกันไป

3.2.4 วัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ที่ผู้ศึกษาได้นำไปใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาวิจัย ได้แก่ แบบบันทึกข้อมูล โดยได้จัดเตรียมไว้ก่อนแล้วเพื่อสะดวกในการจัดหมวดหมู่ของข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูลและได้ใช้กล้องถ่ายรูปเพื่อทำการบันทึกภาพกิจกรรมและปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในขณะ ที่เก็บข้อมูล

3.3 วิธีการเก็บและรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีข้อมูลหลายส่วนที่ต้องทำการรวบรวม ข้อมูลต่างๆมาประกอบกันเพื่อให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการศึกษาผู้ศึกษาได้แบ่งการทำงาน ออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้คือ

ระยะแรก ในช่วงเดือน สิงหาคม - พฤศจิกายน 2542 เป็นระยะเวลาที่ผู้ศึกษาได้เข้าไป สัมภาษณ์ชุมชน โดยในเดือนสิงหาคม ได้เข้าพื้นที่เพื่อศึกษาสภาพชุมชนและแหล่งข้อมูลพื้นฐานของ ชุมชนและได้แนะนำตัวเยี่ยมเยียนหมอบ้านเพื่อทำความคุ้นเคยและแจ้งวัตถุประสงค์ของการ มาให้ทราบและเนื่องจากผู้ศึกษามีผู้ที่นำเข้าหมู่บ้านที่เป็นที่รู้จักและไว้วางใจของคนทั่วไปในหมู่บ้านจึงได้ รับการต้อนรับที่อบอุ่นพอสมควร หลังจากนั้นผู้ศึกษาเข้าไปเก็บข้อมูลเป็นระยะๆ ส่วนใหญ่เป็น ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของชุมชน สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สภาพภูมิประเทศ การตั้ง ถิ่นฐานของชุมชน โครงสร้างพื้นฐานของหมู่บ้าน เช่น วัด โรงเรียน ข้อมูลส่วนหนึ่งได้มาจากการ ศึกษาจากเอกสารต่างๆ จากหน่วยงานราชการและอีกส่วนหนึ่งได้มาจากการ พูดคุยกับผู้นำชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่ และผู้อาวุโสที่มีความรู้ในส่วนที่เกี่ยวข้อง หลังจากได้ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน แล้ว ผู้ศึกษาได้สอบถามถึงแหล่งข้อมูลที่เป็นตัวบุคคล เช่น หมอบ้านคนอื่น ๆ ผู้ใช้สมุนไพรทั่วไป เพื่อจะทำการศึกษาโดยสัมภาษณ์แบบเจาะลึกต่อไป

ระยะที่สอง ในช่วงเดือนธันวาคม 2542 - กุมภาพันธ์ 2543 เป็นช่วงที่ผู้ศึกษาได้เข้าไป เก็บข้อมูลแบบเจาะลึก โดยผู้ศึกษาเข้าไปเก็บข้อมูลในช่วงเวลากลางวัน ซึ่งส่วนใหญ่จะเก็บข้อมูล กับหมอบ้าน เพราะหมอบ้านมักจะอยู่บ้านและไม่ได้ทำงานอื่นๆ ส่วนผู้ใช้สมุนไพรทั่วไป ผู้ศึกษาเก็บข้อมูลในช่วงเย็นจนถึงค่ำเนื่องจากภารกิจในหน้าที่การงานของทุกคนจึงทำให้กลางวัน ไม่มีเวลา ผู้ศึกษาจึงพักอาศัยกับบ้านคนรู้จักที่อยู่ห่างจากหมู่บ้านแห่งนี้ประมาณ 15 กิโลเมตร เพื่อ สะดวกในการปฏิบัติงาน การเก็บข้อมูลเน้นที่กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักคือหมอบ้าน ผู้อาวุโส และผู้ใช้ สมุนไพรทั่วไป ผู้ศึกษามีผู้ให้ข้อมูลหลักคือ พ่อหนานสิงห์ เสนางาม ซึ่งเป็นผู้ที่ชาวบ้านในหมู่บ้านทา กู้และหมู่บ้านใกล้เคียงให้ความเคารพนับถือ พ่อหนานสิงห์ได้สืบทอดการเป็นหมอบ้านมาจาก บรรพบุรุษ และพ่อหนานสิงห์ยังได้ถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรให้กับญาติพี่น้องและชาวบ้าน ที่สนใจทั่วไป มีการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างหมอบ้านด้วยกันรวมทั้งยังมีความคิดในเชิงอนุรักษ์ สมุนไพรที่ได้ถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานและบุคคลที่สนใจทั่วไป ผู้ศึกษาจึงยึดถือเอาพ่อหนานสิงห์ เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเพราะผู้ศึกษายังได้รับข้อมูลจากลูกของท่าน คือ นางจันทร์เบิ่ง เจนพนัสศักดิ์ นางธานี ชัยมาสพงษ์ นางพรรณี พิงคะตัน ซึ่งทั้ง 3 ท่านนี้ได้รับการถ่ายทอดความรู้ในการใช้

สมุนไพร่กันทุกคนมากน้อยต่างกันไปตามความสนใจ และผู้ศึกษาเองยังได้มีส่วนร่วมในการเดินป่าเพื่อหาสมุนไพรร่วมกับ นางจันทร์เป็ง เจนพนัสศักดิ์ และนางพรรณิ พิงคะสัน ตลอดเส้นทางของการเดินลัดเลาะตามลำธาร ห้วยโงงฮางและพบสมุนไพรมากมาย นางจันทร์เป็งและนางพรรณิได้อธิบายถึงสมุนไพร์แต่ละชนิดที่พบ รวมทั้งอธิบายวิธีใช้ สรรพคุณ และแหล่งที่พบได้อย่างละเอียด รวมทั้งวิธีการขยายพันธุ์ การอนุรักษ์ทำให้ผู้ศึกษาได้ข้อมูลจากครอบครัว พ่อหนานสิงห์ค่อนข้างมากพอสมควร หลังจากนั้นผู้ใหญ่บ้านได้แนะนำให้ไปหาหมอพื้นบ้านอื่นๆ และแนะนำแหล่งข้อมูลที่ผู้ศึกษาต้องการได้อย่างครบถ้วน ซึ่งผู้ศึกษาได้ติดตามเก็บข้อมูลจากหมอพื้นบ้านอีกหลายท่าน รวมทั้งเก็บข้อมูลจากผู้ใช้สมุนไพร์ทั่วไปอีกส่วนหนึ่ง

หลังจากได้ข้อมูล ความรู้ในการใช้สมุนไพรรวมถึงการถ่ายทอดและการอนุรักษ์แล้ว ผู้ศึกษาจึงขอความร่วมมือจากผู้ใหญ่บ้านในการนัดหมายลูกบ้านที่อยู่ภายในหมู่บ้านและเป็นผู้ที่ใช้สมุนไพร์ในชีวิตประจำวัน เพื่อจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ซึ่งก็ได้รับความร่วมมือจากผู้ใหญ่บ้านเป็นอย่างดี โดยได้นัดหมาย วัน เวลา สถานที่ ให้ผู้ศึกษาได้มีโอกาสจัดสนทนากลุ่มซึ่งอาศัยสถานที่ภายในวัดท่ากู่แก้วสุขาวดีในการสนทนา และต้องใช้เวลาในช่วงค่ำเพราะส่วนใหญ่ชาวบ้านต้องทำงานในช่วงกลางวัน แม้ในช่วงที่ผู้ศึกษาเก็บข้อมูลจะมีอากาศหนาวเหน็บ เนื่องจากอากาศในช่วงนี้เย็นจัดแต่ก็มีชาวบ้านมากันมากมายจนผู้ศึกษาต้องจัดให้เป็น 2 กลุ่มในการสนทนา การสนทนากลุ่มที่จัดขึ้นทำให้ผู้ศึกษาได้ทราบข้อมูลเพิ่มเติมอีกพอสมควรและบรรยากาศในการสนทนาก็เป็นกันเอง ชาวบ้านส่วนใหญ่กล้าแสดงความคิดเห็นและพูดคุยกันอย่างไม่ต้องเกรียดย การจัดสนทนากลุ่มที่ผู้ศึกษาจัดทำมีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนแรก ผู้ศึกษาได้ปรึกษารือกับผู้ใหญ่บ้านถึงเวลาที่สะดวกของลูกบ้านที่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมสนทนากลุ่มในครั้งนี้ได้ ซึ่งเวลาที่ชาวบ้านสะดวกและผู้ใหญ่บ้านเห็นสมควรคือเวลา 20.00 น. สถานที่คือ วัดท่ากู่แก้วสุขาวดี ผู้ศึกษาได้ขอให้ผู้ใหญ่บ้านช่วยแจ้งแก่ชาวบ้านถึงวัตถุประสงค์ของการจัดสนทนากลุ่มเพื่อได้กลุ่มเป้าหมายที่ต้องการคือ กลุ่มผู้ที่มีการใช้สมุนไพร์ในชีวิตประจำวัน เมื่อถึงเวลานัดหมายมีชาวบ้านมาร่วมกิจกรรมทั้งหมด 25 คน ซึ่งเป็นกลุ่มที่ค่อนข้างใหญ่สำหรับกิจกรรมสนทนากลุ่ม อีกทั้งผู้มาร่วมกิจกรรมบางคน ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์ โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างมาแล้ว จึงได้ขอจัดเป็น 2 กลุ่ม เพื่อสะดวกและเพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลายมากขึ้น โดยให้ผู้ที่ยังไม่เคยให้ข้อมูลแก่ผู้ศึกษาอยู่อีกกลุ่มหนึ่ง และนั่งรอบๆ เป็นวงกลมต่อจากนั้นให้ผู้ที่ยังไม่เคยให้ข้อมูลมาบ้างแล้วนั่งเป็นวงกลมรอบนอกอีกชั้นหนึ่ง โดยผู้ศึกษาได้แจ้งแก่บุคคลกลุ่มนี้ว่า ให้สามารถแสดงความคิดเห็นได้ด้วยเช่นกันแต่ผู้ศึกษาขอเน้นกลุ่มที่ยังไม่เคยให้ข้อมูล ซึ่งทุกท่านก็เข้าใจและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

ขั้นตอนที่สอง หลังจากได้จัดกลุ่มเรียบร้อยแล้ว ผู้ศึกษาจึงได้เริ่มเปิดประเด็นที่ได้เตรียมไว้ หลังจากเริ่มประเด็นแรก ชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรมต่างแสดงความคิดเห็นออกมาพร้อมๆ กันหลายคน ผู้ศึกษาจึงต้องแจ้งขอให้พูดทีละคน เพื่อสะดวกแก่การบันทึกข้อมูล ซึ่งชาวบ้านได้ปฏิบัติตามเป็นอย่างดี ต่างผลัดกันแสดงความคิดเห็นและเล่าถึงประสบการณ์ การใช้สมุนไพรกันอย่างเต็มที่ ซึ่งผู้ศึกษามีข้อสังเกตว่า ชาวบ้านทุกคนมีความรู้สึกพอใจ ที่มีผู้สนใจในเรื่องของการใช้สมุนไพร เพราะเมื่อผู้ศึกษาแจ้งวัตถุประสงค์การศึกษา โดยบอกว่าต้องการศึกษาถึงการ ใช้สมุนไพรของชุมชน ชาวบ้านทุกคนต่างก็กระตือรือร้นให้ข้อมูลและเล่าถึง ประสบการณ์การใช้สมุนไพรของแต่ละคน โดยมีได้ปีติบังและมีความตั้งใจที่มีผู้สนใจในการใช้สมุนไพรของตนเอง นอกจากนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความกล้าแสดงความคิดเห็นเกือบทุกคน การสนทนาพูดคุยใน ครั้งนี้จึงเป็นไปอย่างราบรื่น และได้ข้อมูลที่ต้องการพอสมควร

ขั้นตอนที่สาม ผู้ศึกษาได้บันทึกข้อมูล โดยการจดบันทึกในสมุดบันทึกและบันทึกภาพการสนทนากลุ่มด้วยกล้องถ่ายรูป แต่มิได้บันทึกเสียงการสนทนาเนื่องจากเกรงว่าการสนทนาจะไม่เป็นไปโดยธรรมชาติและชาวบ้านอาจจะเกร็งในการให้ข้อมูล จึงมิได้ใช้เทปบันทึกการสนทนาแต่อย่างใด ข้อมูลที่ได้จากการจัดสนทนากลุ่มคือ ข้อมูลด้านการใช้สมุนไพรของชาวบ้านทั่วไปและวิธีการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร รวมถึงวิธีการอนุรักษ์สมุนไพรชนิดต่างๆ ข้อมูลที่ได้รับจากกลุ่มนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกันมีความรู้ในการ ใช้สมุนไพรที่เหมือนกัน เนื่องจากมีการถ่ายทอดความรู้กันภายในชุมชน ข้อมูลที่ได้ในส่วนนี้จึงเป็นข้อมูลการใช้สมุนไพรของคนในชุมชนแห่งนี้ หลังจากได้ข้อมูลครบตามประเด็นที่ตั้งไว้ ผู้ศึกษาจึงได้กล่าวขอบคุณผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรม พร้อมทั้งจบการสนทนาในช่วงนั้น ผู้ศึกษามีข้อสังเกตถึงการร่วมมือ ร่วมใจ ช่วยเหลือเกื้อกูล ซึ่งกันและกันของชุมชนแห่งนี้ โดยในช่วงที่มีการดำเนินกิจกรรมได้มีกลุ่มเยาวชนประมาณ 6-7 คน มาช่วยในการเสียดอาหารว่างแก่ผู้ที่มาเข้าร่วมกิจกรรม รวมทั้งผู้ศึกษาด้วย และอยู่ร่วมกิจกรรมจนจบการสนทนากลุ่ม

การเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผู้ศึกษาได้สังเกตการปรุงยาของหมอพื้นบ้านท่านหนึ่ง ซึ่งกำลังเตรียมสมุนไพรเพื่อนำไปเข้ายา โดยช่วงที่ผู้ศึกษาสังเกตนั้นเป็นการเตรียมไฟลเพื่อนำไปทำยาตามตำรับต่างๆ ซึ่งมีผู้ช่วยของหมอพื้นบ้านกำลังตำไฟลด้วยครกโดยไม่ใช้เครื่องบดไฟฟ้า เนื่องจากการขัดข้องของเครื่องมักเกิดขึ้นบ่อยและคุณภาพของการบดด้วยไฟฟ้าไม่ติดเท่ากับการตำด้วยครก ไฟลที่ตำมีการนำไปเข้ายาตามตำรับต่างๆ เช่น ยาขับระดู ยาแก้เหน็บชา ยาขับลม ยาแก้ท้องเสีย ยาแก้ปวดเมื่อย และได้สังเกตแบบมีส่วนร่วมในการเข้าป่าเพื่อหาสมุนไพรของนางจันทร์ เบ็งและนางพรณี ซึ่งเป็นลูกของพ่อหนานสิงห์ ข้อมูลในส่วนนี้ได้รับคือ ทราบชนิดของสมุนไพรที่

มีในป่าห้วยโฮงฮาง จากการเข้าป่าแห่งนี้พบสมุนไพรประมาณ 40-50 ชนิด รวมทั้งทราบสรรพคุณของสมุนไพรแต่ละต้นจากทั้งสองท่านนี้ ส่วนการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้ศึกษาได้สังเกตบริเวณหมู่บ้านและบริเวณบ้านของหมอพื้นบ้านและผู้ใช้สมุนไพรทั่วไป ซึ่งส่วนใหญ่มีการปลูกสมุนไพรกันแทบทุกครัวเรือน โดยเฉพาะบ้านหมอพื้นบ้านที่ปลูกสมุนไพรกันมากเพื่อสำหรับไว้ใช้ในการปรุงยา เช่น บ้านพ่อหนานสิงห์ มีสมุนไพรปลูกรอบๆ บ้านประมาณกว่า 200 ชนิด ยกตัวอย่างเช่น ใพล หัสกีน กาวเครือ เจตมูลเพลิงแดง ตีป्ली เหงือกปลาหมอ หล้าปักกิ่ง ดิงหว่า ผีเสื้อน้อย เพี้ยฟาน เสลดพังพอน หล้าหวดแมว สะค้าน ทองพันชั่ง หอมแดง ว่านมหานิลดำ ว่านมหาสิขิ แสนกิ่ง ฮ่อสะพายควาย มะเขือแจ้เครือ ชิงชี ขมิ้นขาว กระชายป่า หนุมานประสานกาย จ้า ว่านน้ำ ขมิ้นเครือ ปลาไหลเผือก ฯลฯ

ระยะที่สาม ช่วงเดือนมีนาคม - เมษายน 2543 ผู้ศึกษาใช้เวลาในช่วงนี้เดินทางเข้าออกหมู่บ้านเป็นระยะๆ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมจากที่ได้เก็บไปแล้ว แต่ยังมีประเด็นที่ตกหล่นขาดหายไปทำให้ไม่เพียงพอในการวิเคราะห์ จึงเข้าไปเก็บรวบรวมติดตามข้อมูลในส่วนที่ต้องการเพื่อสามารถนำมาวิเคราะห์และประมวลผลต่อไปได้อย่างสมบูรณ์

3.4 การตรวจสอบข้อมูล

หลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว ผู้ศึกษาได้ตรวจสอบข้อมูลที่รวบรวมได้มาว่ามีความครบถ้วน สมบูรณ์ ครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนี้หรือไม่ ซึ่งการตรวจสอบข้อมูล ผู้ศึกษาได้อาศัยวิธีการตรวจสอบข้อมูล สามเส้า (Triangulation) ซึ่งมีวิธีการดังนี้

3.4.1 การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) โดยตรวจสอบแหล่งข้อมูลที่ได้มา ซึ่งประกอบด้วย เวลา สถานที่ บุคคล แล้วดูว่าหากข้อมูลที่ได้มานั้น ต่างเวลา ต่างสถานที่ และต่างบุคคล ที่ให้ข้อมูลจะเป็นข้อมูลที่เหมือนกันหรือไม่ ถ้าหากข้อมูลที่ได้มานั้นเหมือนกันหรือซ้ำๆ กัน ผู้ศึกษาถือว่าข้อมูลนั้นเชื่อถือได้ และเป็นข้อมูลจริง

3.4.2 การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) ผู้ศึกษาได้ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมควบคู่กับการซักถามสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พร้อมทั้งศึกษาข้อมูลจากเอกสารประกอบ

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

จากข้อมูลที่รวบรวมมาแล้วเป็นข้อมูลที่นำมาจัดหมวดหมู่และนำมาวิเคราะห์จากเนื้อหาที่ได้ (Content Analysis) และนำมาเขียนรายงานเชิงพรรณนา โดยแยกเป็นประเด็นการวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

3.5.1 ข้อมูลเกี่ยวกับ บริบทชุมชนที่ศึกษา

ในประเด็นนี้ผู้ศึกษาได้เข้าไปเก็บข้อมูลในพื้นที่ที่ศึกษาและแหล่งข้อมูลต่างๆ ในด้านภูมิศาสตร์ สภาพชุมชน สภาพสังคม และวัฒนธรรมของชุมชน ข้อมูลในส่วนนี้จะนำมาอธิบายถึงความสัมพันธ์ของการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของการแพทย์พื้นบ้านว่ามีความเกี่ยวข้องกันอย่างไร ซึ่งจะเชื่อมโยงและหาความสัมพันธ์ของข้อมูลเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจต่อการดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ที่ศึกษา

3.5.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อหาของการวิจัยของผู้ศึกษาในประเด็นการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีผลต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพและการพึ่งพาตนเองโดยจำแนกเป็น

- ความรู้ในการใช้สมุนไพรที่เป็นองค์รวม โดยจำแนกเป็นคุณค่าทางการรักษาและวิธีการใช้สมุนไพร การคัดเลือกสายพันธุ์ การเสาะแสวงหา การอนุรักษ์ การปลูก การแปรรูป รวมไปถึงความเชื่อ วัฒนธรรม การเรียนรู้และการถ่ายทอดซึ่งกำหนดลักษณะความรู้เป็นระดับปัญญา และระดับปฏิบัติการ โดยในระดับปัญญาได้แก่คุณค่า การอนุรักษ์ ความเชื่อ วัฒนธรรม และการผลิตซ้ำ ส่วนระดับปฏิบัติการได้แก่ การรักษาและวิธีใช้สมุนไพร การคัดเลือกสายพันธุ์
- การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรทั้งในชุมชนและระหว่างชุมชนรวมทั้งการถ่ายทอดในเครือข่ายและเครือข่ายการเรียนรู้
- ผลของการถ่ายทอดความรู้ต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ และการพึ่งพาตนเอง

จากข้อมูลที่ได้ในประเด็นต่างๆ นี้ผู้ศึกษาได้นำมาจัดเป็นหมวดหมู่และวิเคราะห์เพื่อหาความเชื่อมโยงและหาความสัมพันธ์ของข้อมูลเพื่อให้สามารถไปสู่ความเข้าใจต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างการใช้สมุนไพรในชุมชนและการคงอยู่ของความรู้ในการใช้สมุนไพร มีความเกี่ยวข้องกันอย่างไรและการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรส่งผลอย่างไรต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ